

Interrelation of Censors and Editors During the Second Half of XIX Century or the Reaction of the *Caucasus Censorship Committee* to the Work of Editors¹

ცენზორთა და რედაქტორთა ურთიერთდამოკიდებულება
XIX საუკუნის მეორე ნახევარში,
ანუ „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ საქმიანობა

Tamar Sharabidze, Anna Dolidze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Shota Rustaveli institute of Georgian Literature
(Georgia)

თამარ შარაბიძე, ანა დოლიძე
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ინსტიტუტი
(საქართველო)

Abstract:

Goal of any type of censorship (quite often – pseudo-goal) is protecting society. In a totalitarian state it gains different essence and scale. Its main task becomes protecting the ideology of a totalitarian state and punishing its opposers in different forms.

Caucasus Censorship Committee (1848-1906) was the main mechanism for the political and ideological control of Georgia and other nations of the Caucasus, which were part of the XIX century Russian Empire. The control mainly concerned the cultural-educational sphere, as other state institutions were under the Empire anyway.

Responsibility for the national-liberating tasks in Georgia in XIX century was taken by Georgian literature and press, therefore, censorship fought against them, killing the free opinion at its appearance. Censorship reviewed any kind of texts by Georgian writers, critics, playwrights and persons wor-

¹ კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის“ მხარდაჭერით (FR-21-8335).

king in Georgian space in general – be it fiction, critical-publicist or scientific texts – and it was at the decision of censorship to publish, remake or to prohibit them. Not only creative freedom was restricted, but there was also pressure on national and public opinion.

Restrictions were expressed in taking out or remaking free opinion from an article or fiction work, its distortion; as punishment, a magazine could be closed down, an issue of a magazine could be banned or an editor could even be arrested. Repression censorship banned for prolonged period of time such well-known Georgian periodicals as, *Tsiskari*, *Iveria*, *Droeba*, *Imedi* and others; or even closed them down permanently. This happened to the first satire-humor magazine *Khumara* (*Joker*). Only one issue was published and the magazine was closed down; its editor Akaki Tsereteli was arrested for mocking a public servant...

In parallel with restrictions and punishments, Georgian literature, criticism, publicist work gradually transferred to defense regime and did not obey the ideological-political course of the Empire. Fiction, critical-publicist, scientific texts were being veiled, coded, disguised with symbolic-allegorical images; this is well confirmed by all the materials found in the texts by Georgian classics and non-classic writers and justifying statements sent by editors to censors.

Goal of the article is to show, from the work by the *Caucasus Censorship Committee*, the interrelation of censors and editor, based on the decrees, reports by censors and justifying statements by editors.

Keywords: Caucasus Censorship Committee, XIX century, Russian Empire

ნებისმიერი სახის ცენზურის მიზანი (ხშირ შემთხვევაში, ფსევდომიზანი) საზოგადოების დაცვაა. ტოტალიტარულ სახელმწიფოში ის განსხვავებულ შინაარსსა და მასშტაბებს იძენს. მისთვის მთავარი ამოცანა ხდება ტოტალიტარული სახელმწიფოს იდეოლოგიის დაცვა და მისი მოწინააღმდეგის დასჯა სხვადასხვა ფორმით.

„კავკასიის საცენზურო კომიტეტი“ (1848-1906) XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიაში მოქცეული საქართველოსა და კავკასიის სხვა ერების პოლიტიკურ-იდეოლოგიური კონტროლის მთავარი მექანიზმი გახლდათ. ის აკონტროლებდა ძირითადად კულტურულ-საგანმანათლებლო სფეროს, სხვა სახელმწიფო დაწესებულებებს ისედაც იმპერია განაგებდა.

XIX საუკუნეში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ამოცანები როგორც საქართველოში, ასევე იმპერიის სხვა პროვინციებში, მწერლობამ და პრესამ იტვირთა, ამიტომ ცენზურა სწორედ მას ებრძოდა, „ჩანასახშივე“ კლავდა თავისუფალ აზრს. კავკასიის საცენზურო კომიტეტი განიხილავდა მწერლების, კრიტიკოსების, დრამატურგებისა და ზოგადად, კავკასიის სივრცეში მოღვაწე ადამიანთა, ნებისმიერი სახის ტექსტებს – მხატვრულს, კრიტიკულ-პუბლიცისტურს, სასწავლოსა თუ სამეცნიეროს და მის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული მათი დაბეჭდვა, გადასაკეთებლად უკან დაბრუნება, თუ საერთოდ აკრძალვა. იზღუდებოდა არა მარტო შემოქმედებითი თავისუფლება, არამედ ხორციელდებოდა ზეწოლა ეროვნულ და საზოგადოებრივ აზრზე.

შეზღუდვა გამოიხატებოდა სტატიიდან ან მხატვრული ნაწარმოებიდან თავისუფალი აზრის ამოღებასა და გადაკეთება-დამახინჯებაში, ხშირი იყო დასჯის მიზნით ჟურნალ-გაზეთების დახურვა, მათი რომელიმე ნომრის გაუქმება და თვით რედაქტორის დაპატიმრებაც კი. რეპრესიული ცენზურა ხანგრძლივი დროით აჩერებდა ცნობილ ქართულ პერიოდულ გამოცემებს, როგორებიცაა: „ცისკარი“, „ივერია“, „დროება“, „იმედი“ და სხვ., ან საერთოდ აუქმებდა მათ. ამგვარი ბედი ეწია პირველ სატირულ-იუმორისტულ ჟურნალს – „ხუმარა“. მხოლოდ ერთი ნომერი გამოვიდა და დაიხურა, ხოლო მისი რედაქტორი აკაკი წერეთელი კი დააპატიმრეს სახელმწიფო მოხელის აბუჩად აგდებისათვის...

შეზღუდვათა და დასჯათა პარალელურად ადგილობრივი მწერლობა, კრიტიკა, პუბლიცისტიკა თანდათან თავდაცვით რეჟიმზე გადავიდა, იმპერიაში არსებულ იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ გეზს არ დაემორჩილა, ამიტომაც მოახდინა მხატვრული, კრიტიკულ-პუბლიცის-

ტური, მეცნიერული ტექსტების ვუალირება, კოდირება, სიმბოლურ-ალეგორიული სახეებით შენიღბვა; ამგვარი საქმიანობის კვალი ნათლად წარმოჩნდება ქართველ კლასიკოსთა თუ არაკლასიკოს მწერალთა ტექსტებში და აგრეთვე რედაქტორთა მიერ ცენზორის მისამართით დაწერილ გასამართლებელ განცხადებებში.

სტატიის მიზანია, „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ საქმიანობიდან წარმოაჩინოს ცენზორთა და რედაქტორთა ურთიერთდამოკიდებულება ცენზორთა დადგენილებების, ანგარიშებისა და რედაქტორთა „თავის გასამართლებელი“ განცხადებების საფუძველზე.

ამისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია, მოკლედ წარმოვადგინოთ „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ ისტორია, მისი დაარსების მიზანი, სტრუქტურა და ამოცანები. „კავკასიის საცენზურო კომიტეტი“ დაარსდა 1848 წლის 18 დეკემბერს. იგი თავდაპირველად ექვემდებარებოდა კავკასიის სასწავლო ოლქს. მას თავმჯდომარეობდა სასწავლო ოლქის მზრუნველის თანაშემწე. კომიტეტის საქმიანობა შემდგომ წლებში გაფართოვდა და გაიზარდა, რადგან იმატა ადგილობრივმა გამოცემებმა, განვითარდა ადგილობრივი ლიტერატურა, ასევე მომრავლდა თარგმანებიც, გახშირდა საზღვარგარეთიდან გაზეთების, კორესპონდენციების და სხვადასხვა დანიშნულების საგნების – სურათების, გეოგრაფიული რუკების, ხატებისა და სხვათა შემოტანა. ამ უკანასკნელთა შემოწმება მკაცრ კონტროლს ექვემდებარებოდა, ვერცერთი ადრესატი ვერ მიიღებდა გზავნილს საცენზურო კომიტეტის ნებართვის გარეშე, საბაჟო პუნქტებიდან ასეთი მასალა (ბეჭდური) იგზავნებოდა პირდაპირ საცენზურო კომიტეტში, კონტროლის გავლის შემდეგ კი – ადრესატებთან.

1879 წლის 20 დეკემბრიდან კავკასიის მეფისნაცვლის განკარგულებით „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ საქმიანობას დაემატა დრამატურგიული ცენზურა. კომიტეტი განიხილავდა პიესებს, ნებას რთავდა ან კრძალავდა კავკასიის მხარეში მათ სცენაზე დადგმას, ამოწმებდა აფიშებს, პიესის საცენზუროდ წარმოდგენილი ეგზემპლარის ტექსტს ადარებდა სცენაზე დადგმულისას და მათ იდენტურობას ამოწმებდა პოლიციის მეშვეობით, რომლის წარმომადგენელიც აუცილებლად უნდა დასწრებოდა სპექტაკლს. არ შეიძლებოდა იმპერიის სატახტო ქალაქებში დადგმული სპექტაკლის უნებართვოდ პროვინციის სცენაზე დადგმა, მას ხელახლა უნდა გაეარა კავკასიის საცენზურო კომიტეტში შემოწმება. ის, რაც იდგმებოდა სატახტო ქალაქების სცენაზე, ნებადართული არ იყო პროვინციაში.

1860 წელს კავკასიის სასწავლო ოლქი გაუქმდა, ხოლო მის დაქვემდებარებაში მყოფი საცენზურო კომიტეტი ჩამოყალიბდა ცალკე დაწესებულებად და გადავიდა სახალხო განათლების სამინისტროს დაქვემდებარებაში. 1863 წლის იანვრიდან რუსეთის იმპერიაში მოქმედი ყველა საცენზურო კომიტეტი შინაგან საქმეთა სამინისტროს უშუალო ზედამხედველობას დაექვემდებარა. 1867 წელს კი, სამოქალაქო დაწესებულებების საყოველთაო გარდაქმნისას, „კავკასიის საცენზურო კომიტეტი“ შევიდა კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს შემადგენლობაში. 1905 წლის 24 ოქტომბრიდან, ბეჭდვითი კანონის გამოსვლის შემდეგ,¹ რუსეთის იმპერიის ყველა საცენზურო კომიტეტს დაერქვა „ბეჭდვითი საქმის კომიტეტები“. „ბეჭდვითი საქმის თბილისის კომიტეტი“ თავის საქმიანობას აგრძელებდა მთელი კავკასიის მხარის ფარგლებში მისი ლიკვიდაციის დღემდე, 1818 წლის 1 ოქტომბრამდე.

როგორც ჩვენ მიერ წარმოდგენილი „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ ისტორიიდან გამოჩნდა, ეს დაწესებულება ყოველთვის სახელმწიფოს იდეოლოგიის გამტარებელი იყო და მისი ერთი უწყებიდან მეორეში გადანაცვლება ემსახურებოდა სახელმწიფოს უშიშროების დაცვას, ამიტომაც მას მუდმივად აკონტროლებდა ზემდგომი ორგანო, მისი სახელის შეცვლაც დაკავშირებული იყო პოლიტიკურ მოვლენებთან და იმპერიის მოჩვენებით მცდელობასთან, რომ შერბილებულად წარმოეჩინა იმპერიაში შემავალ ხალხთა მიმართ მკაცრი პოლიტიკური ზეწოლა.

„კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ მასალები, რომლებიც საქართველოს ეროვნული არქივის 480-ე ფონდშია დაცული, ძირითადად წარმოდგენილია 1863 წლიდან, როდესაც საცენზურო კომიტეტები შინაგან საქმეთა სამინისტროს დაექვემდებარა; ასევე, 1867 წლიდან, როდესაც „კავკასიის საცენზურო კომიტეტი“ შევიდა კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს შემადგენლობაში და კიდევ უფრო მეტად დაემორჩილა კონტროლს. შინაგან საქმეთა სამინისტრო არც შემდგომ იდგა შორს „საცენზურო კომიტეტისა“ თუ ნებისმიერი უწყების საქმიანობისგან და კვლავინდებურად ზედამხედველობდა მას. 480-ე ფონდის მასალებში ამის დამადასტურებელი მრავალი დოკუმენტი არსებობს. ერთ-ერთი მათგანი (480-1-43), რომელიც წარმოადგენს შინაგან საქმეთა სამინისტროს თხოვნას მთავარი სამმართველოსადმი,

¹ 1905 წლის ბოლოს და 1906 წლის დასაწყისში გამოიცა და ამოქმედდა კანონი ბეჭდვის შესახებ, რომელმაც რუსეთის იმპერიაში გააუქმა წინასწარი ცენზურა.

იუწყება იმ მოთხოვნის შესახებ, რომ მეფისნაცვლის კანცელარიის გამოცემული ყველა აქტი, უმაღლესი ბრძანებულებები, სახელმწიფო-ებრივი განკარგულებები, აგრეთვე სამმართველოს ყველა კომისიის მუშაობის დოკუმენტაცია უნდა გადაეგზავნოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს, რათა მინისტრის მიერ შერჩეული საჭირო მასალა გამოქვეყნდეს ოფიციალურ გაზეთ „სახელმწიფო უწყებანში.“ ცხადია, რომ შინაგან საქმეთა სამმართველო და მეფისნაცვლის კანცელარია თანხმდებოდნენ აკონტროლებენ საქმიანობის ყველა სფეროს, მათ შორის, ბეჭდვით საქმესაც.

ბეჭდვით სფეროში თავისუფლება ქართველებისთვის რელიგიური კუთხითაც შეზღუდულია. იმდროინდელი მოღვაწეები, უპირველესად კი იაკობ გოგებაშვილი და განათლების სხვა მესვეურები, წუხილს გამოთქვამენ თავიანთ მრავალრიცხოვან წერილებში, რომ ქართული მართლმადიდებლობა განსაკუთრებული წნეხის ქვეშაა. მაჰმადიანები, კათოლიკეები და სომხეთის ქრისტიანები შედარებით თავისუფალნი არიან თავიანთი რელიგიის პოპულარიზაციის საქმეში. მათ შეუძლიათ, საზღვარგარეთიდან ლიტერატურის გამოწერა, მიღება, დაბეჭდვა და გავრცელება. ეს ყოველივე კი ეკრძალებათ ქართველ ქრისტიანებს, რადგან ისინი მართლმადიდებლები არიან, მართლმადიდებლური ლიტერატურა კი არსებობს რუსულ ენაზე და აღარაა საჭიროება მისი ქართულ ენაზე თარგმნისა და გამოცემის. ქართული ეკლესია ექვემდებარება რუსულს, ხოლო სხვა რელიგიებს გაცილებით შეუზღუდავი უფლებები აქვთ. მაგალითად, სომხეთის კათალიკოს-პატრიარქს მთავარმართებლისაგან მინიჭებული აქვს უფლება, ერმიადინის სტამბაში გამოსცეს ჟურნალი „არარატი“ და წიგნები სომხურ ენაზე საკუთარი პასუხისმგებლობით, კავკასიის საცენზურო კომიტეტის კონტროლის გარეშე (480-1-174). ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს ასეთი ნებართვა არ გააჩნიათ და რელიგიური შინაარსის სტატიების დაბეჭდვაზე იღებენ როგორც სპეციალურ ნებართვას, ასევე დასაბეჭდად გაგზავნილი სტატიები მოწმდება ცენზორის მიერ და გამომცემელი საცენზურო კომიტეტიდან იღებს შემდეგი სახის წერილს: „ხელნაწერი არ ეწინააღმდეგება მართლმადიდებლური ეკლესიის კანონებს და მისი დაბეჭდვა შესაძლებელია“, ან „ხელნაწერი დაუბრუნდეს ავტორს“, რაც ნიშნავს, რომ ის დაწუნებულია.

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის მასალებში მოიპოვება „სამეურნეო გაზეთის“ რედაქტორის, გიორგი წერეთლის, თხოვნა, რომ მკითხველთა სურვილით ნება მიეცეს, გაზეთში დაამატოს რელიგი-

ური შინაარსის სტატიები, „ძველი აღქმის“ საღვთო ისტორიები, რადგან მათში აღწერილი გმირობები კეთილ ზეგავლენას მოახდენს მოსახლეობაზე“ (1868 ე. 19 სექტემბერი, საქმე 22 – №181). რედაქტორი საცენზურო კომიტეტში აგზავნის ამ მოთხრობათა ორ, ერთმანეთის იდენტურ, ეგზემპლიარს, რომლებიც ცენზორმა უნდა შეამოწმოს.

კავკასიის საცენზურო კომიტეტში ყოველწლიურად ივსება ჟურნალი, რომელშიც ზუსტად არის აღრიცხული განსახილველად შემოსული ნაბეჭდი თუ ხელნაწერი წიგნებისა და ნებისმიერი სახის გამოცემების სია. სიას თან ახლავს ამონაწერი, როდის და რომელი ცენზორების თანდასწრებით მოხდა საკითხის განხილვა, ასევე ახლავს რეზოლუციები, რომლებიც იწყება შემდეგი ფრაზებით: „Уведомить“, „Объявить“, „Хранить удержания экземпляры“, „Книги видать“, „возвратить“ და ა.შ. ყველაფერი ბრძანებით კილოში.

ახალი გამოცემების რედაქტორობის მსურველები კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიისგან იღებენ ნებართვას ნებისმიერი სახის პერიოდული ორგანოს გამომცემაზე, პირობას დებენ, რომ შეასრულებენ ბეჭდვითი სიტყვის შესახებ არსებულ ყველა კანონს; თხოვნასთან ერთად, ისინი წარმოადგენენ პერიოდული ორგანოს (ჟურნალის ან გაზეთის) პროგრამას (იხ. საქმე 480-1-61, 480-1-110, „ბაქოს ფურცლის“ გამოცემის თხოვნა, თხოვნა „ცნობის ფურცელის“ დამატებაზე). თხოვნა, პროგრამა და ასევე სხვა საბუთები შეაქვთ მეფისნაცვლის კანცელარიაში. აღსანიშნავია, რომ ყოველ თხოვნას პროგრამასთან ერთად ახლავს რედაქტორის პირადობის დოკუმენტები (ატესტატი, პირადობის მოწმობა) და ხშირად ცნობა იმის შესახებ, რომ პიროვნებას (მომავალ რედაქტორს) გაკეთებული აქვს ჩუტყვავილას ვაქცინაცია. კანცელარია დოკუმენტებს აგზავნის საცენზურო კომიტეტში ასევე თხოვნით, რომელიც ბოლოვდება კანცელარიის უფროსის შემდეგი სიტყვებით, რომ ყველაფერი შემოწმდეს ცენზურის წესდების მიხედვით და მოხსენდეს მის უდიდებულესობას. ცენზორის ჩანაწერების საფუძველზე ნებართვას ან თხოვნაზე უარყოფით პასუხს ასევე კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს კანცელარია იძლევა. მისი ბიუროკრატიული აპარატი ამ ნებართვას ან უარს უგზავნის კვლავ კავკასიის საცენზურო კომიტეტს. მასში საუბარია, როდის წარდგა საქმე საცენზურო კომიტეტში და რის საფუძველზე მიიღო „დიდებული კნიაზის, მეფისნაცვლის“ ნებართვა ან უარი. ყველა დოკუმენტში ჩანს გადამეტებული პატივისცემა მეფისნაცვლისადმი და სხვა მაღალი თანამდებობის პირებისადმი; აგრეთვე, ნებართვის მიღების შემთხვევაში აუცილებლად

მიეთითება რედაქტორს, რომ ზუსტად იმოქმედოს ცენზურის წესდების მიხედვით. კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის პასუხთან ერთად ზემოთ ჩამოვლილ დოკუმენტებს კავკასიის საცენზურო კომიტეტი უგზავნის ადრესატს, რედაქტორს. დოკუმენტებს თან ახლავს საცენზურო კომიტეტის თანამშრომლის წერილი, რომ საბუთებს პირადად აბარებს მას, რაზედაც ადრესატი ხელს აწერს და ამოწმებს, რომ ზემოჩამოთვლილი დოკუმენტაცია მას ნამდვილად ჩაბარდა (480-1-10). სახეზეა ბიუროკრატიული აპარატის საქმიანობის უაღრესად მოქნილი სისტემა, რომელიც თავიდან ბოლომდე აკონტროლებს არა მარტო ბეჭდვით საქმეს, არამედ ადამიანებსაც, რედაქტორებსაც. ცენზორის გრიფით „საიდუმლო“ წერილებში თავიდან ბოლომდე შესწავლილია, გაშიფრულია რედაქტორის პიროვნება, როგორ სწავლობდა ის სასწავლებელში, რა ქულები ჰქონდა მიღებული სხვადასხვა საგანში, რამდენად გონებაგახსნილი და, რაც მთავარია, კანონმორჩილი იყო (480-1-131). ცენზორთა საიდუმლო ანალიზებში ხშირად გაკრიტიკებულია პერიოდული ორგანოს მიმართულება, ეჭვქვეშ არის დაყენებული მისი სარგებლიანობა. ცენზორი ობიექტურად მიუთითებს ხოლმე, რომ პროგრამა საცენზურო დებულებას არ ეწინააღმდეგება, მაგრამ რედაქტორს არა აქვს მითითებული, რა იგულისხმება სიტყვებში – „და სხვა სტატიები“. საცენზურო კომიტეტი ითხოვს რედაქტორისგან ყველა დეტალის გახსნას, რომ „სხვა სტატიებში“ რაიმე არ გაიპაროს, იმპერიისთვის არასასურველი, ხოლო მეფისნაცვლის კანცელარიას იმასაც კი ატყობინებს, რომ შენიშვნების გაცნობის შემდეგ ნაწყენი დარჩა თუ არა ესა და ეს რედაქტორი (480-1- 111);

რედაქტორები ხშირად ითხოვენ დაწუნებული პროგრამის შეცვლაზე ნებართვას. მათი თხოვნა ხელახლა გადის იმ ბიუროკრატიულ გრძელ გზას, რომელიც ზემოთ აღვწერეთ (480-1-111). მათ თხოვნას თან ახლავს ახალი პროგრამებიც, რომლებშიც გათვალისწინებულია ცენზურის მიერ მითითებული შენიშვნები.

უაღრესი სიფრთხილის მიუხედავად, ცენზორებს მაინც მოსდით შეცდომები. მაგალითად „მშაკში“ (სომხური ლიტერატურულ-პოლიტიკური გაზეთი, გამოდიოდა 1872-1920 წლებში) დაიბეჭდა სამგლოვიარო სტატია, დასაფლავების წინ წარმოთქმული სიტყვა, მიძღვნილი მეგობრისადმი, რომელმაც თურმე თავი მოიკლა. ბარონი ნიკოლაი (მეფისნაცვლის კანცელარიის მთავარი სამმართველოს უფროსი) ცენზორს სთხოვს ახსნა-განმარტებას, თუ როგორ მოხვდა მსგავსი შინაარსის წერილი გაზეთში. მისი აზრით, სტატიის დაბეჭდვა მართებუ-

ლი არ იყო, რადგან არყევდა ოჯახის საფუძვლის ცნებას. სამმართველოს უფროსის წერილს თან ერთვის სომხური სტატიის თარგმანი რუსულად (480-1-112). მის უდიდებულესობას, ბარონ ნიკოლაის, პასუხს სცემს „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ უფროსი, ის გარკვეულწილად იცავს ცენზორს, რომ ეს მას სპეციალურად არ გაუკეთებია და თანაც სარიტუალო სიტყვაში საცენზურო წესდება არ ყოფილა დარღვეული. მის პასუხს თან ერთვის ცენზორის ახსნა-განმარტებითი წერილიც.

ცენზორთა და რედაქტორთა ურთიერთობის წარმოსაჩენად გვინდა განვიხილოთ ერთ-ერთი საქმე, რომელშიც დაწვრილებით ჩანს ორივე მხარის საქმიანობა და ერთმანეთთან დამოკიდებულება (480-1-113). მეფისნაცვლის კანცელარია აგზავნის საცენზურო კომიტეტში შემდეგი შინაარსის წერილს: გუბერნიის სეკრეტარი ალექსანდრე დავიდოვ-ერიშოვი თხოვნით მიმართავს მთავარი სამართველოს უფროსს, რომ მიიღოს ნებართვა ამა წლის 1 სექტემბრიდან თბილისში ყოველთვიური ჟურნალის გამოსაცემად, რომლის სახელწოდება იქნება „კავკასიის სიძველენი“ („Кавказская Старина“).

სახელმწიფო მდივნის, ბატონ ბარონ ნიკოლაის, დავალებით კავკასიის საცენზურო კომიტეტში გაიგზავნა ერიშოვის თხოვნა ფორმულარული სიით, რომელშიაც შედის მისი პირადობის დოკუმენტი, „კავკასიის სიძველენის“ პროგრამა და იმ სტატიების სია, რომლებიც ჟურნალში დასაბეჭდადაა გამიზნული. კანცელარია უმორჩილესად ითხოვს მათ განხილვას საცენზურო კომიტეტის წესდების მიხედვით და მის უდიდებულესობასთან ანალიზის წარდგენას. დოკუმენტს ხელს აწერს კანცელარიის მმართველი ნ. პრიბილი (1872 წლის 11 მაისი). საქმეს ერთვის ცენზორის ანალიზი.

1872 წლის 9 ივნისს კავკასიის საცენზურო კომიტეტი კვლავ იღებს კანცელარიიდან წერილს, რომ გუბერნიის სეკრეტარს, ალექსანდრე ერიშოვს მიეცა უფლება, გამოსცეს თბილისში თავისი პროგრამის მიხედვით ყოველთვიური ისტორიული, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ჟურნალი სახელწოდებით „კავკასიის სიძველენი“. საცენზურო კომიტეტის ამა წლის 19 მაისის ნებართვის №198 საფუძველზე მისმა საიმპერატორო უდიდებულესობამ ერიშოვის თხოვნა დააკმაყოფილა იმ პირობით, თუ ჟურნალში ზუსტად იქნებოდა დაცული ამგვარი გამოცემებისათვის არსებული ყველა კანონი. დოკუმენტს ხელს აწერს მეფისნაცვლის კანცელარიის მთავარი სამართველოს უფროსი, სენატორი, „სტატსკი სოვეტნიკი“ ბარონი ნიკოლაი, აგრეთვე კანცელა-

რიის უფროსი ნ. პრიბილი. ნებართვას თან ახლავს ჟურნალის პროგრამა, რომელშიც აღნიშნულია, რომ 1872 წლის 1 სექტემბრიდან ალექსანდრე დავიდოვ-ერიშოვის რედაქტორობით თბილისში გამოიცემა ისტორიული, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ჟურნალი, სახელწოდებით „კავკასიის სიმკვლენი“. ჟურნალი გამოვა ყოველთვიურად წიგნის სახით 2,5-დან 4-მდე ფორმატით. ტექსტს დაერთვება ნახატები, ხედები, ფოტოები, გეგმები, რუკები და ა.შ. რუსულ ტექსტთან ერთად ჟურნალში დაიბეჭდება ისტორიული დოკუმენტების ორიგინალური ტექსტი კავკასიელთა მშობლიურ ენაზე. წლიური გამოცემის ფასი იქნება 8 მანეთი და 50 კაპიკი (გადაგზავნის გარეშე) და 10 მანეთი (გადაგზავნით).

ჟურნალში გამოიყოფა შემდეგი განყოფილებები: ისტორიული, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ბიბლიოგრაფიული. I განყოფილებაში შევა: ა) ისტორიული დოკუმენტები კავკასიის, ამიერკავკასიის, სპარსეთისა და თურქეთის ხალხთა შესახებ; ბ) საკამათო ისტორიული საკითხების გარჩევა, ისტორიული ლეგენდების შეფასება მშობლიურ მემკვიდრეობაზე, მათი შეფასებების კრიტიკა; გ) ადგილობრივი მემკვიდრეობის არაცნობილი ადგილების თარგმანები; დ) ორიგინალური სტატიები აღმოსავლეთის ისტორიაზე. II არქეოლოგიურ განყოფილებაში შევა: ა) მასალები კავკასიის პირველყოფილი და წარმართული ცხოვრების შესახებ; ბ) მონასტრების, ეკლესიების, კოშკების, საფლავის ქვების, სასაფლაოების, ციხესიმაგრეების, ხიდებისა და სხვა ისტორიული ძეგლების აღწერა შემორჩენილი წარწერების ფოტოსურათებით; გ) მონეტების, იარაღისა და მეტალის სხვა ძეგლების აღწერა. III ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში შევა: ა) ადგილობრივთა სამიწაო და საზოგადოებრივი ცხოვრების წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების, ასევე სოფლისა და ქალაქური ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი ნივთების, აღწერა; ბ) ამიერკავკასიაში, თურქეთსა და სპარსეთში მოგზაურობის მასალები; გ) ადგილობრივთა სიმღერები, ანდაზები, გამოცანები და ლეგენდები, გადმოცემები და ზღაპრები; დ) ადგილობრივთა თამაშობები და გართობა, წამლები და მკურნალობის მეთოდები, სამზარეულო და ა.შ. IV ბიბლიოგრაფიულ განყოფილებაში შევა: ა) რუსული გამოცემების ბიბლიოგრაფია; ბ) ადგილობრივი გამოცემების ბიბლიოგრაფია; გ) დასავლეთის გამოცემათა მიმოხილვა.

კანცელარიის მმართველი ნ. პრიბილი ხელმოწერით ადასტურებს დოკუმენტის სისწორეს. ტექსტს ორიგინალთან ადარებს და ხელს აწერს (ხელმოწერის ამოცნობა რთულია).

რუსულენოვანი ჟურნალი უთუოდ სასარგებლო დანიშნულები-საა, არაპოლიტიკური, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მნიშვნელობის, არ ეწინააღმდეგება საცენზურო კომიტეტის წესდებას, რუსულ ენაზე გადათარგმნილი ქართული ძეგლები ხელს შეუწყობს მათ პოპულარი-ზაციას. ამიტომაც ცენზურამ უპრობლემოდ მისცა თანხმობა რედაქ-ტორს. აღსანიშნავია ის ფაქტორიც, რომ რუსულენოვანი ჟურნალის გაკონტროლებას ცენზორი აღვილად ახერხებს.

ჩვენთვის საინტერესო აღმოჩნდა კიდევ ერთი რედაქტორობის მსურველის, ვარძელოვის, მეფისნაცვლის კანცელარიაში შეტანილი თხოვნა ბაქოში სომხურ ენაზე ყოველთვიური ჟურნალის – «Арша-луись» / „ცისკარი“ / – გამოცემის თაობაზე (480-1-131, საქმე №63). მე-ფისნაცვლის კანცელარიამ დაავალა საცენზურო კომიტეტს, განეხილა ვარძელოვის თხოვნა, ჟურნალის პროგრამა და მოეხსენებინა ამის შე-სახებ ბატონ სტატსკი-სეკრეტარ ბარონ ნიკოლაისთვის.

საქმეში დევს ცენზორის დასკვნა, რომელიც განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია ჩვენთვის იმპერიის მიზნების წარმოსაჩენად. დასკ-ვნაში ყურადღება გამახვილებულია საკითხზე, რომ ბაქოს მხარის კე-თილდღეობა დამოკიდებულია რუსეთთან მის შეკავშირებაზე, ამ მხარეში „რუსული ელემენტის“ გავრცელებაზე, მხარის განათლებაზე რუსული ენის დამკვიდრებით. ეს ჭეშმარიტება უკვე ცნობილია არა მხოლოდ მაღალ, არამედ საშუალო ფენის დიდი ნაწილისათვის, რომე-ლიც არა მხოლოდ ლაპარაკობს, არამედ წერს კიდევ რუსულად. ადგი-ლობრივთა უფრო მეტად განვითარებისათვის საჭიროა ჟურნალები და გაზეთები ადგილობრივ ენებზეც, მაგრამ მკითხველთა და პრესის გამომწერთა რაოდენობა პროვინციებში დიდი არ არის, რაც ნათლად ჩანს წაუკითხავი მასალებიდან (გაუყიდავი ჟურნალ-გაზეთებიდან). ცენზორი აღნიშნავს, რომ ამ მხარეში (კერძოდ, ბაქოში) ყველაზე დიდი მოთხოვნაა გაზეთ „მშაკზე“ (500 ცალი), რამაც ბიძგი მისცა მცხოვრებ-ლებს სომხურ ენაზე მსგავსი ღირსების ადგილობრივი ჟურნალის გა-მოცემისა. ცენზორის აზრით, ეს ჟურნალი „რუსულ ელემენტს“ შეი-ტანს მხარეში. მისთვის გასაგებია, რომ ადგილობრივი პერიოდული გამოცემების გაზრდა მაინცდამაინც სახარბიელო არ არის (იმპერიის-თვის – კომენტარი ჩვენია), ამიტომ მათ (პერიოდულმა გამოცემებმა) თავიანთი ხარჯით უნდა იარსებონ, მაგრამ სასურველია, რომ ამ გამოცემათა რედაქტორები იყვნენ მეტნაკლებად საფუძვლიანად გან-ვითარებულნი და კეთილგანწყობილი ადამიანები (რა თქმა უნდა, იმპერიისადმი – კომენტარი ჩვენია). ამიერკავკასიის მხარეებში, სადაც

ნაკლებად განვითარებულია რუსული ენა, რასაკვირველია, მოიძებნება ადგილობრივი ჟურნალების მკითხველები, მაგრამ სახელმწიფოს მიზანი რუსული ენის გავრცელებაა (და არა ადგილობრივთა ხელშეწყობა – კომენტარი ჩვენია). ამ მხრივ (რუსული ენის ათვისების თვალსაზრისით – კომენტარი ჩვენია) ადგილობრივები ვითარდებიან, მაგრამ მაინც გონებრივად ჩამორჩენილნი არიან. ეს ჟურნალიც სწორედ მათი განვითარებისთვის იქმნება. პროვინციებში განათლების დაბალი მაჩვენებლის გამო მასობრივ ადგილობრივ გამოცემებს უფრო მეტი ზიანის მოტანა შეუძლია, ვიდრე თბილისში, რადგან აქაურ რედაქტორთა გონებრივი და მორალური ღირსებები გაცილებით მეტია. ცენზორი ადგილობრივ გამოცემათა მიმართ უნდა იყოს უფრო მეტად ყურადღებიანი და მკაცრი.

ამ ზოგად ანალიზს, რომელიც მკაფიოდ წარმოაჩენს იმპერიის მიზნებს ადგილობრივ გამოცემებთან მიმართებით, მოსდევს რედაქტორის პიროვნებისა და მისი საქმიანობის დაწვრილებითი ანალიზი. ცენზორი წერს: „ვარძელოვის თხოვნაზე ვიტყვით შემდეგს:

1. „ვარძელოვის ფორმულარული სიიდან ჩანს, რომ ის ძალიან ახალგაზრდაა. მისი განათლება შემოიფარგლება სასულიერო კურსისა და მის შემდგომ – კლასიკური გიმნაზიის დამთავრებით (1869 წელს). ნოვოროსიისკის უნივერსიტეტიდან ის გაირიცხა სწავლის საფასურის გადაუხდელობის გამო. მისი ასაკი და არასაკმარისი განათლება არ გვაძლევს გარანტიას, რომ ის ჟურნალის კარგი რედაქტორი იქნება. ნდობას არ იმსახურებს მისი კეთილგანწყობაც. სომხურ სასწავლებელში სწავლის დროს ის არ გამოირჩეოდა „სასიკეთო კუთხით“. აქედან გამომდინარე, საცენზურო კომიტეტს მისი დანიშვნა ჟურნალის რედაქტორად მიზანშეწონილად არ მიაჩნია, ამიტომ ავალებს ბაქოს გუბერნატორს, ამ თანამდებობისათვის შეარჩიოს უფრო შესაფერისი კანდიდატურა, ვიდრე ვარძელოვია.

2. ჟურნალის გამოსვლის შემთხვევაში, სტატიები უნდა გამოიგზავნოს თბილისში საცენზუროდ.

3. თუ აირჩევა რედაქტორი და გაზეთი გამოვა, ყველა სტატია გაზეთის გამოსვლამდე სამი დღით ადრე უნდა იყოს წარმოდგენილი საცენზურო კომიტეტში. სტატიების გადასინჯვის შემდეგ დადგენილი ტექსტები უკან გაიგზავნება. დაბეჭდვის შემდეგ ყველა წიგნი (ნომერი) უნდა წარმოადგინონ საცენზურო კომიტეტში, რათა ზუსტად შემოწმდეს ეგზემპლართა რაოდენობა და ამის შემდეგ მიეცეს გამოსვლის ბილეთი (ნებართვა). ვალდებულება იმისა, რომ ჟურნალი არ გამოიცე-

მა ბილეთის (ანუ ნებართვის) მიღებამდე, ეკისრება გუბერნატორს (მას ევალება ტიპოგრაფიის კონტროლიც). თუ გუბერნატორი აუხსნის გამომცემელს ამ მკაცრ მოთხოვნებს, მხოლოდ მაშინ შეეძლება კომიტეტს, დაეთანხმოს ბაქოს გუბერნატორს თხოვნაზე. მას თავის მხრივ შეუძლია ნდობით აღჭურვილ პირს ანდოს ასლი საცენზურო კომიტეტში გასაგზავნად, მასვე მიეცემა თანხმობის ბილეთი წიგნის გამოსაცემად. კომიტეტის გადაწყვეტილებით ჟურნალის ცენზურის გავლა ბაქოში არ შეიძლება, რადგან რუსულენოვან გაზეთს – „ბაქოს ფურცელი“ – ეტყობა გუბერნიის არასაკმარისი ცენზურა; მეორეც, უფრო ძნელია, ყურადღება მიაქციო ისეთ ჟურნალს, რომლის ენა არ ესმის არც გუბერნატორს და არც მის ქვეშევრდომთა დიდ ნაწილს.

ვარძელაძის თხოვნაში მითითებულია, რომ სურთ ჟურნალის 2000 ეგზემპლარად გამოცემა, რაც საცენზურო კომიტეტს უაზრობად მიაჩნია, რადგან გამოცემის გაყიდვა კანონით ნებადართულია განსაზღვრულ ვადებში; რაც შეეხება პროგრამას, მასში არ არის არანაირი წინააღმდეგობა საცენზურო კანონთან“ (თარგმანი ჩვენია).

როგორც ვხედავთ, საცენზურო კომიტეტი რედაქტორებს ძალიან მკაცრ შეზღუდვებს უწესებს. რაც უფრო მოშორებულია მხარე ცენტრისგან, ცენზურის შეზღუდვა მით უფრო მკაცრდება. სხვა მოთხოვნებია იმპერიის ცენტრალურ ქალაქებში – მოსკოვსა და პეტერბურგში – და სხვა მოთხოვნებია შემოერთებულ პროვინციებში. რადგან თბილისის შემოერთებული პროვინციების – ამიერკავკასიის – ცენტრია, მას უპირატესობა აქვს ბაქოსთან შედარებით (ეს უპირატესობა გამოიხატება იმაში, რომ ცენზურა თბილისს უკეთ აკონტროლებს). პრესის ბიუროკრატიული სისტემა პროვინციაში (კავკასიაში) შემდეგნაირად გამოიყურება: რედაქტორი თხოვნით მიმართავს გუბერნატორს, გუბერნატორი მის თხოვნას ამატებს თავის თხოვნას და აცნობებს მეფისნაცვლის კანცელარიას. ეს უკანასკნელი ყველა დოკუმენტს უგზავნის პროვინციის (კავკასიის) საცენზურო კომიტეტს. საცენზურო კომიტეტი სწავლობს დოკუმენტებს, რამდენად ექვემდებარება ისინი ცენზურის მოთხოვნებს და პასუხს ცენზორის დასკვნით უგზავნის მეფისნაცვლის კანცელარიას, მეფისნაცვლის კანცელარია ატყობინებს გუბერნატორს და ა.შ.

გარდა ბიუროკრატიისა, საცენზურო კომიტეტი ისეთ მოთხოვნებს უყენებს გამომცემელს, რომ მათი შესრულება თითქმის შეუძლებელია: ყველა მასალა სამი დღით ადრე უნდა იყოს საცენზურო კომიტეტში (თბილისში) პროვინციიდან ჩამოტანილი გუბერნატორის ნდო-

ბით აღჭურვილი პირის მიერ, მან უნდა მიიღოს თანხმობის ბილეთი, სასწრაფოდ ჩაიტანოს გადაკეთებული მასალა პროვინციაში, ამ კერძო შემთხვევაში – ბაქოში, იქ დაიბეჭდოს და შემდეგ ყველა ეგზემპლარი ისევ უნდა ჩამოიტანონ თბილისში რაოდენობის დასადასტურებლად და ეგზემპლართა ზუსტ თანხვედრაში დასარწმუნებლად, შემდეგ კი უკან წაიღონ ბაქოში გასაყიდად. და ეს ყველაფერი უნდა განხორციელდეს მე-19 საუკუნის ტრანსპორტის საშუალებით.

იმპერია არ მალავს, რომ უპირატესობა რუსულენოვან პრესას უნდა მიენიჭოს და საერთოდ, პრესა უნდა არსებობდეს იმისთვის, რომ დაპყრობილ ხალხებში „რუსული ელემენტი“ შეიტანოს. რუსული პრესა ადვილად საკონტროლოცაა, ადგილობრივ პრესაში კონტროლის ბარიერს სწორედ ენა ქმნის. ამიტომ თუ დასაშვებია რუსულენოვანი ჟურნალის – „ბაქოს ფურცელი“ – ცენზურის გავლა ბაქოში, სომხურენოვანი გაზეთი აუცილებლად თბილისში უნდა შემოწმდეს.

ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტსაც, რომ ცენზორი დაწვრილებით სწავლობს რედაქტორის ვინაობას როგორც მისი საბუთების მეშვეობით, ასევე – სხვა გზებითაც. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ვარძელაშვილის „ფორმულარში“ არ იქნებოდა მითითებული, ის კეთილსაიმედო იყო თუ არა. ადვილად მისახვედრია, რომ „კეთილსაიმედოობა“ ნიშნავს მორჩილებას, რომელსაც, გონიერებასთან ერთად, იჩენს თბილისში გამოსული პრესის რედაქტორთა უმრავლესობა. „კეთილსაიმედოობას“ ასაკი და გამოცდილებაც განსაზღვრავს.

სხვა საქმეებიდან (480-1-58; 480-100-61) აღსანიშნავია ისიც, რომ, თუ რედაქტორი ან ცენზორი დასასვენებლად მიდის, ამის შესახებაც უნდა აცნობოს საცენზურო კომიტეტს და მისი მოვალეობის შემსრულებელის დანიშვნაზეც თანხმობაც მიიღოს, რასაც თითქმის ერთი თვე სჭირდება.

საცენზურო კომიტეტის საქმიანობის თვალსაზრისით საინტერესოა კიდევ ერთი მომენტი. საცენზურო კომიტეტი ყოველწლიურად ადგენს სხვადასხვა ენაზე გამოცემული (რუსული, ქართული, სომხური, ფრანგული) ბეჭდვითი პროდუქციის სიებს, რომლიდანაც ჩანს, რომ სჭარბობს რუსული და შემდგომ სომხურენოვანი პროდუქცია. ამ სიებში აღნიშნულია, თუ სად არის გაგზავნილი დაბეჭდილი წიგნები და ვინ ჩაიბარა ისინი ხელმოწერით (480-1-114). იმპერია აკონტროლებს არა მარტო იმას, თუ რა იბეჭდება, არამედ იმასაც, თუ სად რა იგზავნება და ვინ იბარებს. ამით ადგენს მოსახლეობის ინტერესთა სფეროს, რაც ეხმარება მას კონტროლში.

ჩვენ მოვლედ წარმოვადგინეთ „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ საქმიანობა ცენზურთა და რედაქტორთა ურთიერთდამოკიდებულების მხრივ, ბიუროკრატიული აპარატის მთელი რიგი სირთულეები, რომელთა გადალახვა უწევს პერიოდულ ორგანოსა და მის რედაქტორს თავდაპირველად იმისთვის, რომ ჟურნალმა ან გაზეთმა დღის სინათლე იხილოს, შემდეგ კი იმისთვის, რომ არ დაიხუროს. ვხედავთ, რომ მიუხედავად დიდი სიძნელეებისა, ადგილობრივი პრესა მაინც ვითარდება და, თუ იმპერიის თვალთახედვით, ის „რუსული ელემენტის“ განმტკიცებას უწყობს ხელს მოსახლეობაში, სხვა მხრივაც არის მნიშვნელოვანი – ცოდნას, განათლებას და გარკვეულ ინფორმაციას აძლევს ხალხს, რაც საბოლოოდ მხოლოდ და მხოლოდ დადებითად მოქმედებს მასზე, ავითარებს და ამზადებს მომავალში ეროვნული მოღვაწეობისათვის. „კავკასიის საცენზურო კომიტეტი“ ერთ-ერთი რგოლია იმპერიის ბიუროკრატიულ სისტემაში, რომელიც ხელს უშლის ადგილობრივთა ენებზე ბეჭდვითი საქმის განვითარებას, მაგრამ მაინც ვერ აფერხებს მას. საზოგადო მოღვაწენი, „საცენზურო კომიტეტის“ კანონის ფარგლებში, პოლიციის მკაცრი მეთვალყურეობის მიუხედავად, სხვადასხვა გზით, მორჩილებითა თუ მოქნილობით, მაინც ახერხებენ თავიანთი ეროვნული მიზნების განხორციელებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

საქართველოს ეროვნული არქივის, ფონდი №480-ის, მასალები.

References:

Sakartvelos erovnuli arkivis, pondi №480-is, masalebi. [Materials of the National Archives of Georgia, Fund № 480].